

KÉT ISKOLA KÉT HATÁRON

A „Légy jó mindhalálig” és az „Iskola a határon” párhuzamai

„Nem azé, akinek akarhatja vagyon, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené”

(Szent Pál: Levél a rómaiaknak, 9/16)

Légy jó mindhalálig (1920) című regényében Móricz megszállott következetességgel rajzol meg olyan belső, az emberi, a gyermeki személyiségben zajló folyamatokat, amelyekkel, más nyelven és eszközrendszerrel persze, a lélektan – a fejlődés- és alkotás lélektan - foglalkozik. Nem a tudomány körülhatárolt fogalmaival, hanem a művészet, az irodalom megjelenítő, átélő erejével, szenvedélyességével hatol be az emberi személyiség érzésekkel, indulatokkal, emlékekkel, illúziókkal teli, öskaozsként gomolygó világába. Egyensúlyt kereső, de a külvilág új és új eseményei, impulzusai révén állandó egyensúlytalanságtól szenvedő, megválaszolhatatlan kérdések-kétségek között vergődő belső valóságunkba. A történetet úgy építi, szereplőit úgy vezeti Móricz, hogy minden új fordulat mindig új oldalról láttassa a főhőst: azt a társaihoz képest kicsiny és törekeny gyerekmembert, aki mindennél következetesebben, – messze „a józan ész” határain túl –, akár önmaga teljes megsemmisüléséig elmenve is ragaszkodik meggyőződéséhez, és makacs kis Énje végső megfeszítésével is kitart önmagáról való elképzelései mellett. „A nagy igazságtalansággal szemben, ami vele történik: a jövőjét állította szembe...” - írja a könyv végén, a karcserban úgymond ítéletére váró Nyilas Misiről, aki képzeletében híres, nagy emberként látja magát visszateérni a most hozzá olyan mostoha városba, Debrecenbe.

A regény – az utolsó tíz oldalon bekövetkező „Deus ex machina” nélkül: a kisfiú által is rajongva szeretett, tekintélyes nagybácsi, Isaák Géza megjelenése nélkül - tragédiával végződött volna. Ennek a tragédiának a kifejlésében fontos szerepe van a külső világnak – a gyanútlanul fecsegő gyermeket meglopni nem átálló felnőttnek, a nyomozósdit játszó, titkolódzó, befolyásos családból való iskolatársnak, a kollégium jó hírét mindenek fölé helyező, az ítékezés szerepét minden kompetencia nélkül magára vállaló tanári bizottságnak. Az igazgató úr ugyan határozottan áll az ügyhöz: „A kollégium autonómiájában benne van, hogy: éntőlem a rendőrség csupán egyetlenegy formában kérdezhet valamit: írásban!... Vagy nem

tudnak az urak írni?” - mondja öntudatosan az ellopott reskontó – lottószelvény – ügyében Misi után nyomozó rendőröknek. Ám amikor az ő kezébe kerül a döntés joga, nem tud úrrá lenni a mundér becsületét féltő tanári indulatokon, nem tudja megvédeni a kisfiút az érzéketlenül ítélkező kollegáktól.

Nyilas Mihály hajlíthatatlan, makacs igazságtudatának, önérzetességének, dacosságának is fontos szerepe van persze sorsa alakulásában. A kisfiú kiélezett helyzetekben egyszer csak megtorpan, azt se bánja, ha vége mindennek. Becsukódik a világ előtt, a külső valóság elé egy mindentől elzáró, vastag függöny zuhan le lelkében: tudja az igazát és ez neki elég. Ezen túl nem képes már új történéseket, fordulatokat elméjébe, szívébe befogadni, azokra választ adni: „Kigyúl benne valami dac”, és minden más elveszti jelentőségét. Elér saját természete, személyisége lehetőségeinek a határához és egy lépést sem tesz, nem tud tenni tovább.

Sok minden hozzájárult ahhoz, hogy ilyen fiatalon már ilyen határozott karaktere legyen: fel-felvillannak emlékei közt a családját, az édesapját ért megpróbáltatások, a jómód, a jövő elvesztése, a minden segítség nélkül való újrakezdés nehézsége. Ezek az élmények ébresztetik benne azt a hitet, amivel az idegen környezetben átélt magányosságát, kiszolgáltatottságát a magyarság sorsával azonosítja: „...saját magát ennek a mindenfelől tátozó ellenséggel körülvevett magyarságnak érezte, s szinte büszke volt szülei szegénységére s alacsony sorsára, mert érezte, hogy abból erőt fog meríteni minden baj s minden nyomorúság elviselésére, neki az volt a példaképe már, hogyha ő egymaga keresztül bír verekedni a bajokon, akkor az egész magyarság győzni fog...”

A regény másik nagy írói tétje az arra az örök kérdésre adható felelet: hogyan lesz valakiből alkotóművész, esetünkben író, költő? Egyáltalán nem függetlenül az említett, önmagával való makacs azonosságtól, személyisége legbelső szilárdságától. Először – valami mély elkötelezettség ébred, vonzalom születik: ezért veszi meg Nyilas Misi már a regény első oldalain a Csokonai kötetet – csatlódására nem a költő verseit, csak egy róla szóló terjedelmes munkát. És azért kötteti be egy szép, régi könyvfedélbe a tiszta, fehér ívpapírokat, hogy majd azokat teleírja. Legyen neki is Csittvári krónikája, ahogy ezt Jókai regényében a debreceni diákokról olvasta. A regény végén, mikor végleg elhagyja a kollégiumot, féltett kincsei közül egyedül ezt viszi magával.

Simonyi óbester gyerekkori története is régen ott kísért benne: a madárfészket fosztogatni toronyba kiálló fiút pajtásai lepottyantják: eleresztik a deszkapallót, amin

áll, ám Simonyi – ingében a kiszedett madárfiókákkal – baj nélkül földet ér. A Simonyi óbesterről szóló vers kész strófái azonban csak a regény legvégén, a karcernak, fogdának kinevezett tanári szobában ülő fiúnak pattannak ki a fejből: a magát mindenkitől elhagyottnak tudó, megvádolt, de igazával mindenestül azonosuló lélek veti ki – szinte vajúdás nélkül – a sikerült művet. Akkor nem tudja leírni, de a reménytelen pillanatokban született sorok később szebbnek tűnnek emlékezetében, mint azok, amiket papírra vetnie sikerül. „... csak azt lehet leírni, ami fáj. Ami megsebzí az embert” – vallja Móricz.

A kollégiumi élet Nyilas Misi számára idegenséget és magányt hoz: szobatársai között nem talál barátát, még jóakarátú sorstársra sem. A felsőbb osztályba járó „szobafőnökök” jó szándéka, igazságérzete, humora teszi csak elviselhetővé számára az életet. Közülük is a púpos, beteges Nagy úr az, aki a magyarság történelméről, Európában betöltött rokontalan helyzetéről beszélve mély nyomot hagy benne. Az iskolai órákon, a legjobb tanulók között, az első padban ülve szinte tudomást sem kell vennie a többi gyerekről. Az eminensek és a tanárok egymásra utalt közösségében gyógyulnak benne a szüleitől való távollét okozta sebek. Két barátja sem tudja feloldani a saját útját járó, pénzkereset reményében felolvasást, tanítást vállaló fiú magára hagyottságát. A konfliktus sűrűsödése idején pedig a fontoskodó, befolyásos apja révén a rendőrséget is mozgósító Orczy a külső világ értetlenjeinek sorát erősíti. A református kollégium légkörét áthatja az erkölcsi értékek, a hagyományok tisztelete, a jóra törekvés – de mindez a jóakarát sem tudja megvédeni a külső világ ismeretlen veszélyeitől a kisdiajót. Mintha ezek a becsületes, nagy tudású tanárok épp olyan értetlenül és idegenül mozognának a mindennapi életben, mint a tíz-egynéhány éves Nyilas Mihály.

Ottlik Géza Iskola a határon című regénye legnagyobb részt egy katonai alreáliskolában játszódik, szereplői szintén tíz-tizenegy éves, családjukból kiszakított, kollégiumi közösségben élő fiúk. Ez óhatatlan párhuzamot kínál Móricz regényével, a Légy jó mindhalálig-gal. A katonaiskola valósága, célkitűzései persze messze esnek a református kollégium világától: míg itt tanárokat, teológusokat, papokat, ott hadfiakat nevelnek. Itt a kiskamaszok vadságával, komiszágával, durvaságával szemben áll a – nemegyszer túl finom lelkű, a maga tudományában elvarázsolt tanárok és az idősebb diákok, kollégiumi szobafőnökök szellemisége. Az erkölcsi mérce magas, jóval magasabb, mint az iskolán kívüli mindennapoké.

A katonaiskola világa is elkülönül a civil lélettől, ahogy az egyik főszereplő, Both Benedek mondja: „valamennyien

éreztek a kiszolgáltatottság gyalázatát.” Itt „a nemi élet és az emésztés köréből vett fél tucatnyi trágárság mind-egyike rugalmasan tudta pótolni a legkülönbözőbb igéket, főneveket.” A legrosszabb értelemben vett katonai drill a felsőbb évfolyamokba járó diáktársak és a tiszteltyettesek mindennapi gyakorlatából fakad. A nevelés célja a megfélemlítés: az erőszak szerepének középpontba helyezése. Ez ad tág lehetőséget a kollégiumi szobatársak között létrejövő „bünszövetségnek”, amely a gyengébb, a kevésbé erőszakos, vagy egyszerűen csak a gonosz módszerekkel szembeforduló diáktársak ellen irányul. Mindennapos az otthonról kapott csomagok kifosztása, valószínűleg ipari méreteket ölt. Maffia-légkört teremt a fegyelmet agresszióval kikényszerítő tiszték és a mindenre kapható diáktársak zsarnokoskodása, a pokrocozások és más durva kínzások. „Nem álltam egyébből, mint szakadatlan szűkülésből és görcsös figyelemből, hogy megértsem, mivé kell válnom, mit kívánnak tőlem.” - emlékezik vissza Both. A kiszolgáltatottság végül fölébreszti a fiúkban az önvédelmi képességet: nyilván segíti ezt a katonai kiképzés, az állandó testi erő kifejtés, készenlét is. Megtalálják a közös nyomorúságból kivezető utat, egymásra utaltságukban elkötelezett közösséggé válnak, és sikerrel fordulnak szembe az intézmény szellemiségével ugyan nem elmentéses, de agresszivitásával már-már az iskola létét, hírnevét is veszélyeztető fiúcsapattal.

Nyilas Misi is rajong barátaiért, különösen a nehéz és titokzatos sorsú Gimesiért. De a bajban – hiába igyekeznek – nem tud segítséget találni bennük, elszigetelődik tőlük, még a barátság is leértékelődik számára, amikor el akarja hagyni a kollégiumot, nem akar többé debreceni diák lenni. Ottlik Géza hősei közös kínokat szenvedő, lelki végszükségbe kerülő kiskamaszok, akik végül megélik, hogy közösen sikerül emberhez méltó helyzetbe kerülniük, megszabadulniuk legalább velük egykorú gyötrőiktől. Ezek az élmények egész életükre szólók: „a tehetetlen összetartozásnak időtlen időkre szóló köteleke” tartja össze őket, a közös szenvedéseknek köszönhetően egymással kivételes kapcsolatot őriznek. Ezért neveznek később is mindenki mást „civil”-nek, erre példa a regényt indító kerettörténet, amely jó harminc évvel később játszódik, és amely során kiderül, hogy egész életük ezeknek a barátságoknak a jegyében telik. Ezt hangsúlyozza a regény szerkezete is, amely az egyik hajdani barátnak, Medve Gábornak a visszaemlékezéseiből és az elbeszélőnek, Both Benedeknek (Bébének) az azokhoz fűződött, azokkal sokszor jelentéktelen részleteken vitatkozó kommentárjaiból építkezik. Az Iskola a határon hősei örökre a katonai alreáliskola diákjai maradtak, minden

jelentéktelen, de oda kötődő emlék a közös mitológia része lett, ahogy meghitt kórházi verekedésük felidézését lezárva írja Bébé: „Valahogyan aztán mégsem felejtettük el soha ezt a semmiséget. Nem csodálkoztam, amikor három évtized múlva újra olvashattam Medve hátrahagyott kéziratában; csupán az lepett meg, hogy szóról szóra emlékezett minden részletre...”.

A két regény jelenét harmincegy év, megjelenésének idejét harminchét év választja el egymástól. Az 1892-es boldog békeidőkben játszódó Légy jó mindhaláligban és az 1923 szeptemberében induló történetre visszatekintő Iskola a határonban egyaránt „az erkölcsi érzék a keresztény hagyomány jegyében” nyilatkozik meg (Szegedy Maszák Mihály). De míg az előbbiben az egzisztenciális magány érzetét ez sem tudja feloldani, az utóbbiban sikeresen válik közösségformáló erővé. Mindkét regényben fontos szerepet játszanak a történelmi példák: Misi a magyarság eredettörténetében, rokonalanságában, a katonaiskolai diákok a hajdani kőszegi védők hősiességében találnak maguk számára azonosulási pontot. A Légy jó mindhalálig hőse még csak képzeletben birkózik az elkövetkező idők ismeretlen lehetőségeivel, és a Simonyi

óbesterről szóló vers megírásában találja meg a jövőt hordozó bizonyosságot. Az Iskola a határon főszereplői már a befejezett jelenből tekintenek vissza az egész életükre kiható, annak összes tanulságát megelőlegező iskolaévekre. Both Benedek és barátai jelene, Medve Gábor feljegyzései azt sugallják, hogy életük legfontosabb ideje volt az, amit együtt töltöttek. Ettől mintha nem tudnának felnőni: egymással tudják csak – akár szavak nélkül is – igazán megértetni saját magukat. Infantilizálja őket ez az állapot, amelyet nem akarnak, de veszteségek nélkül lehetetlen volna is meghaladniuk.

Nyilas Misi kollégista magánya az írói-költői sors előlege. Kis, komoly felnőtt lett a családját ért megrázkódtatások következtében. Őt az otthoni közösség határozza meg: „...az édesapja betűi felvillanyozták... minden betűtől külön kacagott; ha az édesanyját (ti. írását látta), a szíve elszorult s bűnbánatban remegett.” Ez a másokban feloldódni nem tudó, mások előtt felnyílni nem képes személyiség már az alkotásra készülő lélek állapotát hordozza. Az örök éretlenséggel szemben a saját befejezettségének törvényeit érzi, az alkotó ember szükségszerű belső autonómiájára és magányára predesztinált.

